

МОТИВИ ДОРОГИ (РУХ І ПРОЦЕСУАЛЬНІСТЬ) У ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦИТАТНИК») / ПАТОЛОГІЧНА ПОТРЕБА ДОРОГИ У ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦИТАТНИК»)

У статті ретельно проаналізовано ключові, на думку дослідниці, мотиви дороги (руху й процесуальності) в поезіях Сергія Жадана. Доведено, що для ліричного суб'єкта С. Жадана навіть нецілеспрямований рух визначає існування.

Ключові слова: дорога, рух, напрям, шлях, процесуальність, місто.

«Життя під час подорожі – це мрія в чистому вигляді».

Агата Крісті

«Цитатник» (1995 р.) містить вибрані вірші з попередніх книжок С. Жадана «Рожевий дегенерат» (1993 р.), «НЕП» (1994 р.) та «Генерал Юда» (1995 р.). Поезії «Цитатника» визначені як «вірші для коханців та коханок». Тож, беручи до рук книжечку, читач, певно, готується отримати порцію історій про тотальне, шалене, спопеляюче кохання, ревності, зради та ін., що зазвичай бувають в історіях про/для коханців і коханок. А що ж бачить натомість? Вокзали, дороги, вулиці, міста, країни... Слобідські поселенці в автобусі, Будда, прикордонники, рожевий дегенерат, самогубці, втікачі та інші не завжди адекватні особи. Вони намагаються вибратися з країни, просто мандрують, поривають із колишнім життям, заселяють Слобожанщину, садять картоплю, зрештою тиняються вулицями міста, фіксуючи у свідомості картинки із його (міста) життя. Здається, на історії кохання це все не дуже схоже. І перше, що спадає думку, – найменувати сюжети збірки патологічною потребою дороги.

Про пізнішу збірку верлібрів «Історія культури початку століття» (2003 р.) Андрій Бондар написав, що вона «кінематографічна» [1, 86], маючи на увазі можливість із кожного вірша зробити невеличкий сценарій. «Цитатнику», на нашу думку, теж можна закинути кінематографічність. Єдина заувага – короткометражки за віршами збірки вийшли би подекуди несюжетними, а просто набором вихоплених яскравих і рухомих образів, такі собі медитації.

Наша спроба розібратися в тому, куди і від чого тікає-мандрує Жадан разом із своїми героями полягає в тому, щоб з'ясувати причини його руху та відправну-кінцеву точку, задум, напрям, адже це для шляху важливо.

Теоретик і дослідник хронотопу М. Бахтін науково обґрунтував твердження про те, що значення хронотопу дороги в літературі величезне, і мало який твір обходиться без будь-яких варіацій цього мотиву [2, 392]. Як один із універсальних і «вічних» мотивів фольклору й літератури, мотив дороги має декілька варіацій: він пов'язаний із мотивом зустрічі, пригод, вибору. У віршах Жадана цього немає. Натомість поет пропонує нам дорогу як необхідний елемент для ствердження процесуальності як основи для визначення життя. З претензією можна сказати, що Декартову тезу «Я мислю – значить я існую» в стосунку до Жадана легко трансформувати в «Я рухаюсь – значить я існую».

Більшість героїв Жадана (чи то апелюючи «ти», чи «я», чи будь-яка третя особа) не є статичними. Вони по-різному активні, рухомі. Процесуальність є аксіомою, на якій ґрунтуються усі закономірності життя:

*В почині завжди є процес
твого народження. І це –
суттєвий крок до заморок
життя.*

«Цитатник»

Немає нічого гіршого, ніж чекати та наздоганяти. Для героїв «Цитатника» немає гіршого, ніж спокій і нерухомість. Такі стани категорично протипоказані ліричному суб'єкту, оскільки знерухомлення переживається болісно і майже дорівнює смерті:

*До цього був проміжок часу – довгий і рваний,
Повільне чекання і порожня кімната...
А потім був автобус, він мчав на південь,
Борсаючись, мов риба, в дощових потоках.*

«Двадцятого квітня йшов дощ»

І от читач чекає, що зараз подорож має закінчитися, і логічно, щоб вона закінчилася досягненням місця призначення, мети. Натомість:

*Все закінчилося, як завжди, децю прозаїчно –
Я горбився з морозу і сахався світла, мов цур.
Був простір, наповнений вологою ніччю,
І був дощ, котрий так і не виух.
«Двадцятого квітня йшов дощ»*

Виходить, жодної цілеспрямованості у подорожі і не було. Та чи варто вважати її через це марною? Можливо, вся суть у самому процесі руху як життя.

Ще одним підтвердженням тези про виключеність статичного для героїв Жадана є вірш «Прийти в степи», де автором постулюється несприйняття обжитого обійстя і розміреного способу життя. Душа степовика (в якій вириває пам'ять і про козаків, і про Махна) прагне волі, що мислиться у метафорах вітру і степу:

*Прийти в степи
Голодним пустельником...
... І обживати
Міся навколишні.
Вдень на обійсті хазяїнувати...
І тоскно мріяти про степ і вітер.
«Прийти в степи»*

Не можна оминати увагою мотив дороги як страждання, відкуплення і спасіння, який своїм корінням сягає Старого і знаходить продовження у Новому Завіті, звершуючись в Ісусі Христі – адже «Христос – дорога, правда і життя» (Ів. 14, 6).

Біблійне потрактування дороги до Бога через Христа у Жадана гармонійно пов'язане із фольклорним мотивом стоптаного взуття (в нашому випадку – просто стоп):

*Навіть ми, що встигли ноги стерти
На шляху до свого виправдання.
«Все, як завжди, має виправдання...»*

У частині віршів яскраво бачимо, що відбувається метафоризація дороги як «життєвого шляху». За словами М.Бахтіна, в такому випадку час (життя) стає залежним від простору, і останній перебирає на себе всю вагу значення [2, 402]. Тобто ми повертаємося до тези про процесуальність як основну ознаку життя:

*Твоя хода важка й тривка.
Тобі крізь череп б'ються роги.
І тонко губляться дороги
в твоїх руках.
«Тобі гадають по руці...»*

Виникає питання: в яких відносинах із долею перебуває людина? Відповісти непросто. Здається, сам автор у рядки вкладає як мінімум дво-значність. Дороги губляться в руках – це що? Життєві лінії на долонях із запрограмованою долею? Чи, може, ствердження того, що людина тримає долю в руках, а, значить, є її господарем. Відповідь – за кожним із читачів.

Відкрито стверджуючи потребу шляху, поет у вірші «Варшава» говорить про узагальнений образ «нас», очевидно маючи на увазі українців:

*Це, певно, посіяна в нас уцербність –
Потреба шляху, до якої звикли.
«Варшава»*

Але, якщо є шлях, то повинна бути хоча б одна, відправна або кінцева, точка, бо тоді рух утратить спрямованість і перестане бути рухом. Тож пробуємо поглянути: «куди?» і «звідки?».

Життєвим простором багатьох сюжетів «Цитатника» визначається пограниччя Заходу та Сходу, на якому перебувають і окремі персонажі, й Україна. Багато в чому це – поезія про спробу втечі. Природною у стосунку стану пограниччя мала би виглядати опозиція Європи/Заходу та Сходу як «свого» – «чужого», «культурного» – «містичного» і «темного». Але це не зовсім так. На нашу думку, не до кінця вирішеним залишається питання тяжіння героїв Жадана до Заходу чи Сходу. Крім того, в такому протиставленні відсутнє покликання до посткомуністичності, наголос іде на розділенні суто по лінії Схід – Захід.

У багатьох сюжетах збірки – невдала спроба самовільної «євроінтеграції» героїв. Вони повсякчас хочуть утекти з України, цієї «тихої катівні». («Вітчизни – різні. І твоя, на жаль, не з кращих», «Країна ця – великий гріх людей і Бога»). Вітчизна – це тавро, кацет, країна девальвованих цінностей, її громадянство – зло; така вітчизна нагадує тюрму, з якої не втечеш:

*У тому сенсі, що таки
ти звідси міг би утекти.
Проте – за чим?
«Цитатник»*

Простіше вірити, що спроба втечі приречена на невдачу, тоді кінцевою метою стає кордон. Бо ідентичність, ментальність – це та сила, яка тримає, не пускаючи далі. Варіант із повторенням біблійної історії Мойсея – виключений:

*Патологічна відсутність Єгипту
Унеможливорює спробу втечі.
«Варшава»*

Аналогічно безсенсовою є й інша спроба по-рвати зі своєю землею (тут не конкретно Україна, а темний Схід є антитезою до цивілізованого Заходу), змодельована поетом:

*...тож за першої нагоди
Наважився позбавитися пут, котрими тебе в'язали,
Тобто змінити провалля Сходу, серед якого вижити
Був не годен,
На збудовані значно західніше залізничні вокзали.*

Але підстрелений на кордоні під час запливувтево, герой уже несвідомо повертається на Схід, і останній його шлях є саме шляхом додому:

*З обох берегів лише прикордонники, затримавши
хід,
Дивилися, як повільно тебе розвертала течія,
Ніби церкву, – головою на Схід.
«Якось таки виріс в цій шпарці поміж держав»*

Як бачимо, дорога на Захід виглядає як життєво необхідне намагання персонажа знайти себе. Але чи можна говорити, що поет боляче переживає придушувану європейськість українців? Певно, що так. Омріяний втікачами Захід, Європа, куди щонаочі тікає сонце, теж, виявляється, не обіцяє «happy-end»-у в пошуках спокою:

*Поглянь, як нам світить зогнила Варшава...
...Тому безпроблемно сприймаються щєбінь,
Розбиті дороги й старі мотоцикли.
Хоч завжди існує кінцева зупинка,
Повір, що навряд чи то буде Варшава.
«Варшава»*

Ольга Резніченко, коментуючи вірш «Варшава», пише, що духовний світ Європи розкривається тут як схематизована і негативна копія містичного Сходу [4, 57]. То що ж, виходить, що герой тікає з нізвідки в нікуди, із вогню та в полум'я? Мабуть, важливим тут є сам факт пошуку відчуття, що все гаразд і сприйняття життя як шляху «з відсутністю мети».

Зрештою, не такий вже й песиміст Жадан щодо України, бо він на перше місце у списку примітних для неї явищ ставить те, що є джерелом терпіння, залишаючи за собою право contra spem spero:

*Людолюбство й ненависть, ковбаси і спирт –
Ця країна загиджена ними по вінця,
Я сприйняв, я змирився, затих і стерпів,
Я прямую німим лабіринтом степів,
А навколо dokonує хвора провінція.
«Диск вечірнього сонця блазнювато навис...»*

Згадка про провінцію неодмінно повинна зродити в нас питання про місто як антитезу до неї. Загалом питання про місто як соціально-

культурний феномен у творах Жадана заслуговує значно більшої уваги й детальнішого розгляду. Ми лише побіжно окреслимо місто як один із просторових маркерів у сюжетах віршів поета.

Уже згадувана вище О. Резніченко пише, що в Жадана «місто – відначальний стимул агресії і руйнації, зради і прокльону» [4, 58]. Дозволимо собі не погодитися з такими словами авторки післямови до «Цитатника». У збірці місто є принаймні амбівалентним, але аж ніяк не суто негативним на генетичному рівні. Так, воно несе зло. Якщо подивимося на перший вірш із циклу «Атеїзм», то справедливо можна так говорити. Марія в помсту за Христа палить міста, населені зрадниками і відступниками. Але є й інший бік явища:

*Ти маєш рухи дорослої жінки
І губи з присмаком асфальту.
«НЕП»*

Тут Жадан вже настільки міський, що суто людське, інтимне, починає для нього вимірюватися категоріями великого міста. Це не тільки людина урбанізувала простір, а й місто проросло в тілі та розумі людини. І «губи з присмаком асфальту» не виглядають надто неприродними. Навпаки, для поета, та і для багатьох читачів таким чином осучаснена й освіжена метафора є зрозумілою. Тепер це може стати органічним доповненням до карих очей і чорних брів.

Урбанізований герой на духовному й фізіологічному рівні залежить від міста, проте в цьому взаємовпливові двох відносно незалежних організмів немає нічого поганого:

*Хто втверднув мозолями в долоню міста,
Хто вмерз камінням в бруківку неба.
«Той, котрий тікає по шпалах...»*

По-середньовічному карнавалізованим є образ Харкова, «міста байстрюків», де повсякчас пульсує життєва енергія:

*Брудні платформи, потяги, і пиво,
і привокзальний збуджений майдан,
де в електричках гамірним напливом
зника чергова доза громадян.
«Це просто день, що врубується в простір»*

Незважаючи на невітшний для шукачів етики й естетики стан справ, місто живе, воно перебуває в русі й таким чином стверджується його буття. Отак і виходить, що в Жадана «поетичний світ щасливо позбавлений анемії ..., головне – інфантильної вередливості, капризної невдоволеності від власної екзистенції» [5, 60]. Жадан

вихоплює окремі моменти повсякденності й наповнює ними «пружні та насичені рядки» своїх віршів. І закинути йому те, що «похмурі сюжети його лірики є знаками здеформованої і звихнутої свідомості, підкореної абстрактній логіці, машині і речам» [4, 58] ми не маємо права. А як же тоді:

*Є певні речі, що завжди в ціні.
Надворі квітень і десята ранку.
Прийшла весна, суцільні вихідні.
І я, мов губка, ці втамую дні –
З деревами, дівчатами і пивом.
Бо це ті речі, що завжди в ціні.
І ми, виходить, не такі і бідні,
І вже надходить друга по обіді.
«Є певні речі, що завжди в ціні»*

Сергій Жадан, «цей знаний перевертень, манкурт, яничар, екстреміст, східняк, пацифіст (попри прихильність до військових курток), самолюбець, автокефал, ніжний батько, апостол бубабізму й (о, Господи!) кандидат філологічних наук» [1, 77] у «Цитатнику» пропонує читачу зрозуміти природу патологічної потреби дороги. По-перше, дорога – це одна із метафор життя, по-друге – це пошук себе у світі, по-третє – це шлях до Бога через страждання/випускнення/спасіння. Перебувати в постійному русі для героїв збірки Жадана – шукати виходу із безвиході й у тім утверджувати своє буття, себе у світі. Герої та сюжети нової збірки «Ефіопія» є продовженням подорожей, витворюваних у поетичних тестах Сергія Жадана.

1. Бондар А. Небезпечний кінематограф Сергія Жадана / А. Бондар // [Післямова до зб. «Історія культури початку століття»]. – К. : Критика, 2003. – С. 77–88.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
3. Жадан С. Цитатник / С. Жадан. – К. : Смолоскип, 1995. – 59 с.
4. Резніченко О. Післямова до зб. «Цитатник» / О. Резніченко. – К. : Смолоскип, 1995. – С. 55–59.
5. Моренець В. Мова у частинах: займенник / В. Моренець // Слово і час, 1998. – № 8. – С. 56–61.
6. Андрусів С. Модернізм/постмодернізм : ланки безконечного ланцюга історико-культурних епох / С. Андрусів // Світовид, – 1997. – № 1–2. – С. 113–116.
7. Баран Є. До розмови про «ранні» дев'яності / Є. Баран // Іменник. Антологія дев'яностих. – К., 1997. – С. 210–224.
8. Фізер І. Постмодернізм : post/ante/modo / І. Фізер // Наукові записки НаУКМА. – Т. 4 : Філологія. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 1998. – С. 43–47.

Kovalenko O.

ROAD MOTIFS (MOVEMENT AND PROCESSUALITY) IN SERHIY ZHADAN'S POETRY (ON "TSYTATNYK" COLLECTION) / A PATHOLOGICAL NEED FOR THE ROAD IN SERHIY ZHADAN'S POETRY (THE "TSYTATNYK" COLLECTION)

The article presents a thorough analysis of key road motifs (movement and processuality) in Serhiy Zhadan's poetry. The researcher proves that movement, even if not goal-oriented, determines existence for Zhadan's lyrical subject. The researched material consists of poetry from the collection Tsyatnyk.

Key words: road, movement, direction, way, process, city.